

realitat no es tracta del sentit figurat indecent (avui traslladat a abstracte, 'coit'): «per ensajar / de bandejar / los seus garips, / joch de naïps / de nit jugàvem --- / per reduir-la / jugava *birla* / sovent ab ella, / joch d'escampella / ni de la choca ---» (J. Roig, *Spill*, v. 3028). Per a la *bitlla* de joc dóna també la forma *bitlles* en doc. barceloní de 1520 i *billes* (més aviat que *billes*) en un de 1496, que sembla ser occidental.

Avui és aquesta la que s'estén fins a l'Alt Pallars (Cardós i Vall Ferrera, 1932-4), així com a la zona de Lleida i tot el català oriental, des del Camp a l'Empordà (*AlcM*), incloent-hi d'una banda la Catalunya francesa i per l'altra Falset i Flix, amb *billa* a Fraga i Benavarri (*ALC*, 271): «sembla una *bitlla* lo tal campanar», «lo campanar, vist de aquell costat, queda així mateix desproporcionat en sa notable elevació y lo tant prim, com una *bitlla*, faltant lo desobre del curull», B. de Maldà (*Excursions*, pp. 110, 115).

Des de l'Ebre hi ha *birla*: a Ginestar (1955), a Tortosa (Moreira, *Folk. Tort.*, 245), Mequinensa i Matarranya (*ALCat.*), Gandesa (*Excursions* III, 73), Maestrat (Ga. Girona), Bellmunt de Mesquí i València (J. G. M.), i sentit a les Coves de Vinromà,¹ a Montesa, etc. (1962). Pertot, fins a l'extrem Sud del domini lingüístic.

Fora del domini català, és la forma *birla* la que segueix usant-se, per a la peça del joc, en l'aragonès de la Puebla de Ijar i de Gistau (*BDC* xxiv, 162) i d'altres llocs (Borao), a Múrcia (G. Soriano), com també en el basc de Guipúscoa (N. Tomás, *Hom. Mz. Pidal* III, 647), almenys en el de Tolosa, on, però, Azkue recollia una forma transposada *brila*. En altres parlars més o menys veïns s'usa una forma masculina, *birlo*, en el català d'Alcoi (J. García López), en el xurro de Sogorb (Torres Fornés) i a d'altres parlars aragonesos (Borao). Aquella, i sobretot aquesta forma, han tingut ús en alguns parlars castellans, i no solament des de fa poc, com sigui que *birlo* ja es troba en el salmantí Lucas Fernández, el 1514, i en tres autors del S. XVI, i *birla*, sempre per a la de joc, sembla usat per l'autor lleonès de la *Picara Justina* (1582-1605);² *bilro* (succeïda normal de *birlo*) no és estrany en aquest sentit al portuguès, si bé hi és sobretot en el sentit de 'boixet de puntes', i a Astúries tenim *birle* m. «el punto desde donde se tira hacia abajo en el juego de bolos»³ i *birlotu*, -os, «sarmientos de parra silvestre que se emplean como amarras» (Rato). Per a detalls castellans, veg. *DCEC* I, 462-3.

En francès *bille* va ser la denominació més antiga de la bitlla de jugar (*FEW* I, 635b, § 3; *REW*, 1104) si bé avui ha quedat relegada als parlars de Bèlgica i de la Vall d'Aosta, a causa de la dominació posterior del tipus *quille*, resultant de la invasió de l'alt-al. *ke-gel*. Però *bille* degué tenir gran extensió una mica per tot a França, i predominar encara en els parlars centrals almenys fins a la fi del S. XII i fins el XIII: és la forma usada per Chrétien de Troyes; en l'*Erec*, v. 542, només un dels mss. (de fi del S. XIII) porta *quille*, tots

els altres *bille* (i després *quille* no torna a aparèixer fins a 1320); els fets hauran estat paral·lels en llengua d'Oc (on també, avui, *quilha* ha penetrat a fons, fins a la Vall d'Aran i tot): en el *Donat proensal* el mot *bilha* està definit només com a 'joc amb fustes' («lig-neus ludus»), però és versemblant —i res no s'hi oposa— que per aquest joc amb certes fustes entengués el de bitlles, que en tots els temps ha estat el més important d'aquesta mena de jocs.⁴

Ara bé en francès el mot ha mantingut, ben conegut i general, el sentit de 'rull, secció de tronc d'arbre esboscassada i sense treballar'. I en aquest sentit ha estat corrent d'atribuir-li una etimologia cèltica *BĪLLA, invocant l'irl. ant. *bile* 'un arbre notable'; algun cop també (Pedersen, *l. c.*) 'garrot de fusta destinat a treballar-hi una imatge (de sant', etc.): el sentit propi i ben establert és aquell, ço que ja no satisfà gaire l'etimòleg, però sobretot la forma del mot (per acord de tots els entesos) de cap manera no correspon a *BĪLLA sinó a un neutre amb i breu, potser *BĪLE, *BĪLI, o màxim *BĪLIO-, que per tant no explica fonèticament la forma romànica; i com he indicat a l'article *BILLÓ*, del conjunt semàntic d'aquesta família en el cèltic insular es dedueix que el sentit bàsic del mot era 'brot, excrescència vegetal', en part 'eflorescència' des d'on l'evolució fins a 'arbre notable' fou més aviat excepcional.

Atesos tots els fets, la raó semàntica i la fonètica juntes tenen un pes tan fort, que m'obliga a mirar com a infundada, en el que es refereix al cèltic conegut, aquesta etimologia *BĪLLA. En el meu article *BIRLO* del *DCEC* posava ja de relleu que fins si fos justificada la base *BĪLLA des del punt de vista cèltic, solament serviria per al francès, car la *-ill-* o *-rl-* de les formes hispàniques exigiria un consonantisme més complex que la simple *l* palatal. Això em conduïa llavors a una hipòtesi molt forçada, que més aviat em sembla ara la inversió directa de la veritat.

Més simple i convincent és admetre que l'ètimon pre-romà presentava un grup consonàntic *-dl-*, o semblant, i que d'aquesta *d* sortí per una part la *-ill-* geminada del cat. central, per altra part la *-rl-* del valencià, aragonès, etc. (diferenciant-se la *-d-* en forma de *-r-*), i en fi la mera *l* palatal del francès i gallo-romànic, per una evolució bastant natural de *-dl-* (cf. *VELLUS* > *VELLUS* > *vell*; *NUDEL* > *nouilles*; *BRIDIL* > *brail*, *REW*, 1294; *BRIDEL* > it. *briglia*, mall. *brilla*, *REW*, 1313; *INSUBULUM* > cast. *enjullo*, etc.). M'adono ara que en aquest punt he vingut a coincidir (en l'aspecte fonètic, del tot) amb J. U. Hubschmied (*Actes du III Congrès Intern. de Toponymie*, 1951, 579; Joh. Hubschmid, *Pyrenäenwörter vorroman. Urspr.*, 23, n. 52) que per al fr. *bille* i la seva família postulava també una base *BĪDLA, *BĪDLO-, tenint en compte que el lomb. *bič* 'soca d'arbre' també demana un grup consonàntic més complex que *LI*, semblant al català. Creia Hubschmied que es tractava d'un derivat cèltic de l'arrel *BHEID-* 'fendre, estellar, partir' (Pok., *IEW*, 116) amb *-r-* sufixal. I en efecte és ben possible que tingui raó, tant en la celticitat del mot com en l'origen i for-